

प्रकरण सहाये
मूल्यमापन

प्रकरण सहावे मूल्यमापन

पर्यटन व्यवसाय हा आपल्या देशाच्या विकासामध्ये अतिशय महत्वाचा व्यवसाय ठरू लागला आहे. याचे सामाजिक, आर्थिक, पर्यावरणीय, सांस्कृतिक परिणाम देशांच्या पर्यटनीय विकासावर दिसून येत आहेत. पर्यटनाचे सकारात्मक आणि नकारात्मक परिणाम दिसून येतात.

गेल्या १५० वर्षांपासून महाबळेश्वर हे महाराष्ट्रातील एक पर्यटन स्थळ म्हणून प्रसिध्द आहे. सुरुवातीस या ठिकाणी फक्त ब्रिटिश अधिकारी व श्रीमंत वर्गालाच प्रवेश व सुविधा पुरविल्या जात होत्या. या पर्यटन स्थळाची सुरुवात आणि विकास ब्रिटिश अधिका-यांच्या प्रयत्नातून व सातारचे छ. प्रतापसिंह महाराज यांच्या सहकार्याने झाला. ब्रिटिश काळात येथे प्रामुख्याने ब्रिटिश अधिकारी, मुंबईतील सॉलिसिटर्स, गिरणी मालक, कारखानदार, व्यापारी, राजकीय नेते येत असत. परंतु स्वातंत्र्योत्तर काळात मध्यमवर्गीय पर्यटकांचे प्रमाण लक्षणीय वाढले. सध्या येथे येणा-या पर्यटकांमध्ये शाळा, महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांचे प्रमाण मोठ्या प्रमाणात वाढलेले आहे. वाहतुकीच्या सोई, निवासाची सोय, महाराष्ट्रातील वाढते नागरिकीकरण, औद्योगिकीकरण, जलसिंचन क्षेत्रातील व्यापारी पिकांची शेती, वाढते राहणीमान इत्यादी कारणांनी महाबळेश्वर येथे येणा-या पर्यटकांच्या संख्येत मोठ्या प्रमाणात वाढ होत आहे. अर्थात पर्यटन क्षेत्राचे क्षेत्रफळ, निवास व अन्य सुविधा, येणा-या वाहनांची प्रचंड संख्या, वांधकामाचा विस्तार इत्यादीमुळे हे पर्यटन क्षेत्र सद्या अनेक समस्यांनी वेढले आहे. त्यातील काही पुढीलप्रमाणे आहेत.

१) पर्यावरणाचा -हास :

घनदाट हिरवी झाडी, निसर्ग सौंदर्य, निरव शांतता, हवेतील सुखद गारवा, प्रदुषण मुक्त वातावरण यामुळे हे पर्यटन स्थळ पर्यटकांना दीर्घकाळ आकर्षित करत राहिले आहे. परंतु गेल्या दोन दशकात येथे येणा-या पर्यटकांची मोठी संख्या, त्यांच्या अपु-या निवासाची सोय, त्यांनी आणलेल्या वाहनांची गर्दी, रेडिओ टेपचा कर्कश आवाज यामुळे येथे पर्यावरणाचा झपाटयाने -हास होत आहे.

पर्यटकांच्या निवास व अन्य सुविधांसाठी मोठ्या प्रमाणात वृक्षतोड करण्यात येत आहे . नवनवीन बांधकामे केली जात आहेत, रस्त्याचा विस्तार व रुंदी वाढवताना मोठ्या प्रमाणात वृक्षतोड केली जात आहे . त्यामुळे येथील गारवा व स्वच्छ वातावरणावर देखील परिणाम झाला आहे .

हंगामामध्ये येथे दररोज किमान १००० पेक्षा अधिक वाहने येतात . त्यांच्यामुळे ध्वनी व हवेचे प्रदुषण मोठ्या प्रमाणात होते . पॉईन्टसवर प्लॅस्टिक पिशव्या, विसलेरीच्या वाटल्या, काचेच्या वाटल्या इत्यादीमुळे कच-यांचे ढिग साचतात .

येथील वृक्षतोडीमुळे तसेच पर्यटकांच्या वनक्षेत्रावरील आक्रमणामुळे हवा व ध्वनीचे प्रदुषण होवून वन्य पशुपक्षांचे अस्तित्व धोक्यात येत आहे .

२) जागांची वाढती मागणी :

ऐन हंगामामध्ये पर्यटकांची वाढती संख्या आणि अपु-या निवास व्यवस्था यामुळे जागांच्या भाड्यात गेल्या दोन दशकात किमान चारपटीने वाढ झाली आहे . त्यामुळे सर्वसामान्य पर्यटकांना येथे मुक्काम करणे परवडत नाही . याचबरोबर नगरपरिषद प्रवासी कर, वाहन कर, पर्यावरण कर आकारत असल्याने महावलेश्वर हे एक खर्चिक पर्यटन स्थळ बनले आहे . याचा परिणाम म्हणून पर्यटकांना प्रत्येक गोष्टीसाठी अधिक मूल्य द्यावे लागत आहे .

३) अपु-या पर्यटन सुविधा :

येथे येणा-या पर्यटकांच्या संख्येच्या तुलनेने येथे पर्यटन सुविधा अपु-या आहेत . विशेषतः हॉटेल्स व निवासस्थानांची कमतरता येथे अतिशय जाणवते . येथे सर्व हॉटेल्समधील खोल्यांची संख्या २५०० च्या जवळपास आहे . परंतु हंगामात येणा-या पर्यटकांची संख्या १०,००० ते १५, ००० असते . त्यामुळे व-याच पर्यटकांना येथे राहता येत नाही . सर्वच पॉईन्टसवर हंगामात मोठी गर्दी असते . पॉईन्टसकडे जाणारे रस्ते अरुंद असल्याने एकावेळी दोन मोटारी जावू शकत नाहीत . पार्किंगची सोयही अपुरी आहे . पॉईंटचे क्षेत्र लहान असल्याने तेथे पर्यटकांची मोठी संख्या ही समस्या दिवसेंदिवस गंभीर होत आहे .

४) सुरक्षिततेचा प्रश्न :

पर्यटन स्थळांचा सुरक्षितता हा महत्वाचा प्रश्न बनला आहे . पॉईन्टसवरून पडून होणारे अपघाती मृत्यू, वाहनांचे अपघात, पर्यटक व स्थानिक लोक विशेषतः टॅक्सीचालक यांच्यातील संघर्ष यामुळे निर्माण होणारा पोलिस यंत्रणेवरील ताण यामुळे शांतता व सुव्यवस्था टिकविण्यासाठी कराव्या लागणा-या उपाययोजना यांचे प्रश्न वाढत आहेत .

५) हॉटेल सेवांचा दर्जा :

येथील हॉटेलमधून पुरविल्या जाणा-या सुविधा उत्तम प्रकारच्या नाहीत . तसेच येणा-यास अतिथी प्रमाणे वाटावे अशा प्रकारची वागणूक न देता त्या फक्त पैशाच्या विचाराने पुरविल्या जातात . उत्तम सुविधा आणि चांगला पाहुणचार देणा-या सुविधात वाढ करण्याची गरज आहे, तरच पर्यटक येथून गोड आठवणी व ताज्या दमाने त्याच्या घरी परततील .

६) माहितीचा अभाव :

परदेशी पर्यटकांना प्रवास करण्यास सुरुवात करण्यापूर्वीच अचानकपणे किंवा अडचणीमध्ये काही गोष्टी उदा . अन्न, पाणी इतर सुविधा कोठे मिळतील यासंबंधी पूर्वसूचना किंवा माहिती दिली गेली पाहिजे यासारख्या पूर्वसूचना देणा-या गोष्टींचा येथे अभाव आहे .

७) अंतर्गत वाहतुकीचे प्रश्न :

महावळेश्वरमधील सर्व पॉईन्टसकडे जाणारे व तेथील निसर्ग सौंदर्याचा आस्वाद देणा-या स्थळाकडील रस्त्याची स्थिती चांगली नाही . अरुंद रस्ते, वाहनांची गर्दी, पर्यटन स्थळांवरील पर्यटकांची गर्दी यामुळे पर्यटक अस्वस्थ होतो .

DR. BANASHEB KHARDEKAR
KARNATAKA UNIVERSITY, KOLHAPUR.

८) सुरक्षा कठडे आणि भिंतींचा अभाव :

महावळेश्वरमधील व-याच पॉइन्टसना संरक्षक भिंती आणि सुरक्षा कठडे यांचा अभाव आहे काही ठिकाणी आहेत ते चांगल्या अवस्थेत नाहीत . पर्यटकांना विशेषतः लहान मुलांना ते अतिशय धोकादायक आहेत .

९) दुर्मिळ वनस्पतींचे जतन :

वनस्पतींच्या व प्राणांच्या अतिशय दुर्मिळ अशा जाती व प्रजाती येथे आढळतात . परंतु गेल्या २० ते २५ वर्षांत मोठ्या प्रमाणावर येणा-या पर्यटकांच्या व त्यांच्या वाहनांच्या संख्येमुळे येथील प्राणी व वनस्पतींच्या जैवविविधतेचा -हास होत आहे .

१०) महागडे पर्यटन :

पर्यटन व्यवसाय म्हणून करणा-या व्यक्तींनी भविष्यात पर्यटन स्वस्त (कमी किंमत द्यावी लागणे) होईल याकडे लक्ष द्यायला हवे . स्वस्त किंवा मध्यम किंमतीचे लोकांना परवडेल असे पर्यटन ठेवण्यावर जास्तीत जास्त भर दिला गेला पाहिजे . तरच परदेशी, देशी व धार्मिक पर्यटकांचा आणखी ओघ वाढण्यास मदत होईल .

११) प्रसिध्दी :

पर्यटन वाढवण्यासाठी प्रसिध्दी माध्यमांचा मोठ्या प्रमाणात वापर केला पाहिजे की जेणेकरून लोकांना अपरिचित स्थळांची माहिती होईल . जास्तीत जास्त साधने व प्रयत्न हे या माध्यमावर केंद्रीत झाले पाहिजेत . त्यासाठी देशात व परदेशात उत्तम दर्जाची प्रसिध्दी झाली पाहिजे . यासाठी चांगले साहित्य व कलांचा आधार घेता येईल . त्याचबरोबर दृक-श्राव्य साधनांचा वापर केला पाहिजे . यासाठी 'हॉल्लिडे इंडीया' सारखे पॅकेजस देता येतील .

१२) मनोरंजनाच्या सुविधांचा अभाव :

पर्यटनाच्या दृष्टीने आवश्यक असणा-या काही सुविधा जसे पोहण्याचा तलाव, बागा, चित्रपट गृह, क्लब, अम्युझमेंट पार्क सण-उत्सव यांचा विकास झाला पाहिजे . कारण सूर्या-स्तानंतर पर्यटकांना आपल्या हॉटेलमधील खोल्यात जाऊन थांबण्याशिवाय इतर दुसरा पर्यायच नसतो आणि ही पर्यटनदृष्ट्या चांगली गोष्ट नाही .

१३) पर्यटकांतील पर्यावरण जाणिवेचा अभाव :

पर्यटकांतील पर्यावरण जाणिवेच्या अभावामुळे अमर्याद प्रमाणात वापरलेल्या प्लॅस्टिकमुळे व त्यांचे विघटन होत नसल्यामुळे सतत पर्यावरणाचा -हास होत आहे .

१४) सहकार्य आणि संपर्क :

पर्यटन हे विविध विभाग, सार्वजनिक संस्था व संघटना यांच्याशी जोडलेले आहे . त्यामुळे या सर्वांच्यामध्ये विविध पातळ्यांवर मोठ्या प्रमाणावर आंतरक्रिया होणे गरजेचे आहे . कारण संपर्क आणि संपर्कक (माहिती देणारा) हे पर्यटन उदयोगामध्ये महत्वपूर्ण भूमिका बजावू शकतात .

वाढती वांधकामे, हॉटेल्स यामुळे स्थलांतरीत लोकसंख्येत झालेली वाढ, पर्यावरणाचा -हास, नैसर्गिक पर्यावरणाचे प्रदूषण हे वर चर्चितलेले विषय मोठ्या प्रमाणावर पर्यावरणाला व त्याचबरोबर पर्यटन उदयोगालाही घातक ठरत आहेत .

या समस्यांपासून सुटका करण्यासाठी केवळ योग्य नियोजन नाही तर योग्य सुविधा सुधारणांची ही गरज आहे . विशेषकरून हे नियोजन निसर्गाच व त्याच्या सौंदर्याच जतन करणारे असावे . तसेच येथे येणा-या वाहनांच्या संख्येवर मर्यादा घातल्या गेल्या पाहिजेत व नवीन वांधकामानाही मर्यादीतच प्रमाणात मान्यता दिली जावी . या सर्वांमुळे खूप सुंदर पॉईन्टच्या सौंदर्या वर परिणाम झालेला आहे . त्यांना वाचवण त्यांच संवर्धन करण हे आपल कर्तव्य आहे .

सूचना :

महावलेश्वर नगरपरिषदेच्या वर्ष २०११-२०१२ च्या नोंदीनुसार सुमारे १२,३५,००० पर्यटकांनी महावलेश्वरला भेट दिली आहे . त्यामुळे देशी पर्यटकांच्या वाढत्या संख्येची व्यवस्था करणे व परदेशी पर्यटकांना आकर्षित करणे यासाठी पुढील सूचना मार्गदर्शक ठरतील :

- १) महावलेश्वरमध्ये मागणीवर आधारीत पुरवठा अशाप्रकारच्या नियोजनाची आवश्यकता आहे . जेणेकरून येथील नैसर्गिक स्रोतावरील ताण कमी होऊन ते सामान्य पातळीवर राहतील .
- २) महावलेश्वरमधील विविध पॉइन्ट व विविध देखावे व स्थळे यांच्याकडे जाणा-या रस्त्यांची स्थिती चांगली नाही . त्यांची नगरपरिषदेकडून वांधकामे व डागडुजी होणे गरजेचे आहे .
- ३) मध्यमवर्गीय पर्यटकांची संख्या वाढविण्यासाठी आणि त्यांच वास्तव्यही वाढविण्यासाठी त्यांना कमी पैशात राहाण्याच्या सुविधा उदा . धर्मशाळा यांची निर्मिती नगरपरिषदेकडून व्हावी .
- ४) महावलेश्वरच्या आर्थिक विकासासाठी तेथील वाजार, मोठा व स्थानिक आकर्षक उत्पादनांनी भरलेला असणे गरजेचे आहे .
- ५) पर्यटनस्थळांची पाहणी करता यावी यासाठी महावलेश्वरमधील अंतर्गत वसव्यवस्था वाढली पाहिजे .
- ६) महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळाकडून महावलेश्वरच्या आसपासच्या भागात टुरिस्ट वस सेवा केली जावी . उदा . वाई, कमळगड, मांढरदेव, वासोटा, तापोळा, धोम धरण, ही ठिकाणे देखील पर्यटकांच मोठ आकर्षण ठरतील .
- ७) महावलेश्वर हे मोठे पर्यटन स्थळ आहे परंतु येथील काही स्थळांची पर्यटकांना माहितीच नाही . अशा स्थळांना पर्यटकासमोर आणण्यासाठी चांगल्या माहितीगार 'गार्ड' ची सोय येथे असावी . विशेषतः परदेशी पर्यटकांना याचा जास्त लाभ होईल .
- ८) एम . टी . डी . सी . ने महावलेश्वरमध्ये धाडशी खेळ, निसर्ग आधारीत पर्यटन यांना स्थानिक लोकांच्या साहायाने विकसित करावे . उदा . पॅराग्लायडिंग, गिर्यारोहन, ट्रेकिंग इ .

- ९) स्थळांबद्दल माहिती देणारे, धोक्याचा इशारा देणारे, दिशा दर्शविणा-या फलकांची संख्या वाढवणे गरजेचे आहे .
- १०) जास्तीत जास्त पर्यटक महाबळेश्वरकडे आकर्षित करण्यासाठी तसेच त्यांचे वास्तव्य वाढवण्यासाठी काही अम्युझमेंट पार्क, क्लब, झू, सुंदर बागा इत्यादींचा विकास होणे गरजेचे आहे .
- ११) घाटातून महाबळेश्वरला येणारे रस्ते खूपच अरुंद आहेत . त्यामुळे पर्यटकांना अनेक अडचणींना सामोरे जावे लागते . म्हणून घाटातील रस्त्यांचे रुंदीकरण करून तेथे काही सिमेंट अथवा लोखंडी सुविधा झाल्यास पर्यटकांना ते सोईचे होईल .
- १२) महाबळेश्वरमधील पर्यटनाची मोठया प्रमाणावर जाहिरात होणे गरजेचे आहे . त्यासाठी मोठया प्रमाणावर टी .व्ही .चॅनेल्स, वर्तमानपत्रे इत्यादींची मदत घेतली पाहिजे . त्याचप्रमाणे महाबळेश्वरची स्वतःची अशी वेवसाइट बनवून ती नेटवर टाकता येईल की ज्यामध्ये महाबळेश्वरची संपूर्ण माहिती उदा .निसर्ग सौंदर्य, हवामान, इतिहास, भौगोलिक स्थिती, विविध शहारापासूनची अंतरे, जवळची पर्यटन स्थळे इ . तसेच येथील सुंदर ठिकाणांचे फोटोग्राफ, स्केचेस, मॅप इ . त्यामध्ये देता येईल .
- १३) महाबळेश्वरमधील जमीन वापराचे योग्य नियोजन तसेच येथील जैवविविधतेचे संरक्षण यादृष्टीने अतिशय कडक नियमांचा वापर केला जावा . बांधकाम क्षेत्रात निसर्गाच रक्षण होईल अशा दृष्टीने इमारतीचे बांधकाम होण्यासाठी अशा माहितीगार वास्तुविशारदांचा वापर केला जावा . बांधकाम क्षेत्राचे योग्य प्रकारे नियोजन व्हावे जेणेकरून येथील सुपीक जमीनीचे संरक्षण होईल .
- १४) येथील ध्वनीप्रदूषण व हवा प्रदूषण कमी व्हावे यासाठी इंधनावर चालणा-या वाहनांऐवजी वॅटरीवर चालणारी वाहने सुरू करावीत किंवा इलेक्ट्रीक कारचा वापर व्हावा .
- १५) पर्यटकांकडून इतस्तः टाकल्या जाणा-या प्लॅस्टिकच्या कच-यावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी ठिकठिकाणी डस्टबीनची व कचराकुंड्यांची सोय व्हावी .

- १६) वेण्णा लेकवर करवसुलीसाठी मोठया प्रमाणावर वाहने थांवतात त्यामुळे मोठया प्रमाणावर वाहतुकीत व्यत्यस येतो . या रहदारी नियंत्रणाच्या कायदयाचं काटेकोर पालन केंले जावे .
- १७) वाहनांचे अव्यवस्थित थांवे नियंत्रणात आणून याठिकाणी वाहनतळ निर्माण करण्यात यावेत किंवा पार्किंगच्या सुविधा निर्माण कराव्यात .
- १८) महावळेश्वरमध्ये असणा-या हॉटेल्सची संख्या पर्यटकांच्या मानाने अपुरी आहे . म्हणून येथे हॉटेल्सची व तेथील खोल्यांची संख्या वाढवावी .

थोडक्यात, महावळेश्वरमध्ये मोठया प्रमाणावर पर्यटकांसाठी पर्यटन स्थळ असूनही येथील पर्यटन उदयोग येथील अर्थव्यवस्थेस आणि पर्यावरणास पोषक नाही . त्यामुळे येथील पर्यटनाचे येथील पर्यावरणाला व जैवविविधतेला नुकसान होणार नाही यादृष्टीने नियोजन होणे गरजेचे आहे . वापरातील जमिनीचा अवैद्य वापर, वाढती वांधकामे यांच्यावर नियंत्रण आणून त्यांचा वाढता ओघ पर्यटनस्थळाच्या सुरक्षेच्या दृष्टीने थांववणे गरजेचे आहे व पर्यावरण आधारीत पर्यटन सुविधा देण्यासाठी तारांकित हॉटेल्समध्ये गुंतवणूक वाढली पाहिजे . पर्यटकांना पायाभूत सुविधा मिळाव्या यासाठी स्थानिक लोकांच्या साहयाने सुधारणेला महत्व देण्यात यावे . महावळेश्वर हे ठिकाण शेतीसाठी व उदयोगांसाठी उपयुक्त नाही . फक्त पर्यटनावरच येथील अर्थव्यवस्था मोठया प्रमाणावर अवलंबून आहे . त्यामुळे येथील पर्यटनाचा भविष्याच्या दृष्टीने व अर्थव्यवस्थेच्या दृष्टीने विकास व्हावा अशी पावले उचलली जावी त्यामध्ये पर्यावरणपूरक गोष्टींचा समावेश असावा .